

एका खेड्यांतील उपक्रमशील नेतृत्व

वि. भ. मोडकर

खेडेगांवांतील व्यवहार जेव्हां परंपरेच्या ठराविक चाकोरीतून सुरळीत चालू होता तेव्हां गांवचे पंच, पाटीलभ्रूति माणसें गांवचे पुढारीपण करीत होती. पण ब्रिटिश अमदानीत गांव-गाड्याची ही जुनी पद्धति मोडून गेली. नव्या गरजा उत्पन्न झाल्या तरी नव्या विचारांचे पुढारी गांवांतून निर्माण झाले नाहीत. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर खेडेगांवांतील समाजाची आर्थिक स्थिति सुधारणें व लोकांना शिक्षण, आरोग्य इत्यादि गोष्टींचा लाभ देणें यासाठीं सरकारकडून प्रयत्न होऊं लागले. समाजविकासयोजना, ग्रामसुधारणेसाठीं प्रयत्न, शिक्षणाचा प्रसार यांसाठीं सरकारी अधिकारी नेमण्यांत आले. निरनिराळ्या राजकीय पक्षांचे पुढारी व सर्वोदयासारख्या आंदोलनांचे पुरस्कर्ते खेड्यांतील लोकांना मार्गदर्शन करण्याचा प्रयत्न करूं लागले. या सान्या प्रयत्नांमधून एक गोष्ट सर्वांच्या नजरेत आली आहे कीं खेडेगांवांतील लोकांतून नेतृत्व तयार होण्यावर सारी प्रगति अवलंबून आहे व नेमकी हीच गोष्ट साध्य होतांना आढळत नाही.

प्रस्तुत टिपणामध्ये पुसेगांव या खेड्यांतील लोकांनीं बाहेरच्या कोणा व्यक्तीच्या मार्गदर्शनाशिवाय केलेल्या एका यशस्वी उपक्रमाची नोंद आहे. टिपणांतील माहितीवरून असें दिसेल कीं या खेड्यामधील लोकांतून शिक्षणाबद्दल आस्था बाळगणारे नवे पुढारी निघाले व त्यांनीं मोठ्या चिकाटीनें, कौशल्यानें व एकजूटीनें आपल्या गांवां एका वार्षिक जत्रेची संघटना करून गांवच्या सुधारणेसाठीं लागणारा पैसा या जत्रेतून उभा केला. या गांवांत शहरांतील राजकीय पक्षांचें लोण पोचलें तरीहि गांवांतील लोकांनीं या जत्रेची संघटना लोकशाही पद्धतीनें व एकजूटीनें चालू ठेवण्यांत यश मिळविलें. जत्रेच्या संघटनेचा अनुभव गांवकऱ्यांना आल्यामुळें सहकारी चळवळ, कुटुंबनियोजनाचा कार्यक्रम इत्यादि नव्या गोष्टींचा स्वीकारहि त्यांना करतां आलेला आहे, असें प्रस्तुत माहितीवरून दिसतें. ग्रामीण भागांतील जनतेला आज बाहेरच्या मार्गदर्शनाची व मदतीची गरज आहेच, परंतु त्या जनतेमध्ये संघटनेची शक्ति आहे व तिच्यांतूनच नव्या विचारांचे पुढारीहि निर्माण होऊं शकतात, हें या गांवच्या उदाहरणावरून दिसून येईल.

या गांवच्या लोकांनीं सुधारणेच्या दृष्टीनें पहिलें पाऊल टाकण्यास एका साधूचें त्या गांवांतील वास्तव्य आणि मृत्यु कारण झाला व या घटनेलाहि महत्त्व आहे. परंतु पुढील माहितीवरून असेंहि दिसून येईल कीं शिक्षणाच्या प्रसाराची व जत्रेच्या संघटनेची प्रेरणा लोकांना त्या साधूकडून मिळालेली नाही; ती त्यांच्या नव्या जाणिवेमुळें निर्माण झालेली आहे. लोकांची एकजूट सांघण्यास व राखण्यास मात्र साधूंच्या संबंधीची आदराची भावना प्रेरक ठरलेली दिसते.

पूर्वीचे जुनागडचे राहणारे सेवागिरी महाराज यांच्याशीं त्यांच्या कराचीच्या वास्तव्यांत पुसेगांवचे श्री. जोती जाधव यांची ओळख झाली. त्यांच्याबरोबर १८९८ सालीं, म्हणजे वयाच्या १६-१७ व्या वर्षीं, महाराज पुसेगांवास आले व गांवच्या विश्वेश्वराच्या देवळांत उतरले. सुरवातीला जोती जाधव व त्यांच्या मित्र मंडळीपैकीं काहीं माणसें सेवागिरी महाराजां बरोबर गप्पागोष्टी वगैरे करण्यास देवळांत येत असत. यापेक्षां त्यांचा गांवाशीं जास्त संबंध सुरवातीला तरी आलेला दिसत नाही. गांवांत इतर बैरागी येतात त्यातलाच एक या दृष्टीनें